

ANADOLU ALEVİLİĞİNDEKİ “DÜŞKÜNLÜK” CEZASININ DİNLER TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*

Abdulkadir KIYAK**

Geliş Tarihi: Ekim, 2017

Kabul Tarihi: Aralık, 2017

Öz

Tarihî süreç içerisinde Aleviler siyasi, sosyal, dinî ve kültürel bir kısım sebeplerden dolayı merkezin kurumsal ve yerleşik yapısından uzaklaşmıştır. Bunun neticesinde Alevilerin, kendi öz yapısını muhafaza etmek, üyelerine hak ve adalet duygusunu benimsetmek, toplumsal birlik ve beraberliklerini koruyabilmek için oluşturduğu birtakım kuralları olmuştur. Bu kurallar, resmi/yazılı hukukun yanında kendi gelenek ve görenekleri çerçevesinde oluşturduğu bir örfî hukuktur. Alevilikteki “*düşkünlük*” anlayışı bu kurallardan birisi olarak düşünülebilir. Düşkünlük anlayışı, Aleviliğin müntesipleri arasında bir otokontrol işlevi görüp hem toplumsal düzenin sağlanmasında hem de Aleviliği gelecek nesillere aktarmada etkin bir rol üstlenmiştir.

Dinler sahip olduğu inanç, ibadet ve ahlaki prensipler bağlamında kişileri toplumsal huzura ve ebedî kurtuluşa ulaştırmayı amaçlarlar. Bu amaç doğrultusunda toplumun bir bireyi olarak insanın kendisi, çevresi ve toplumun diğer fertleriyle ilişkilerinde uyması gereken toplumsal ve ahlaki kurallar, dinlerin yazılı metinlerinde ifadesini bulmaktadır.

Çalışmamızda dinler tarihi bağlamında dinlerin kutsal metinlerinde yer alan ahlak anlayışıyla Alevilikteki düşkünlük anlayışının mukayesesini yapacağız. Ayrıca çalışmamızda, dinlerdeki ahlak ilkelerinin ayrııcı özelliklerini ve toplumsal hayat üzerindeki önemini açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Alevilik, düşkünlük, ilahi dinler, ahlak prensipleri.

EVALUATION OF THE PUNISHMENT OF DÜŞKÜNLÜK IN ANATOLIAN ALEVISM IN TERMS OF HISTORY OF RELIGIONS

Abstract

The Alevis has moved away from the institutional and resident structure of the center due to political, social, religious and cultural reasons in historical duration. As a result, The Alevis have established a number of rules for maintaining their own structure, adopting a sense of right and justice to their members, and protecting their social unity and solidarity. These rules are a customary law that is formed within the framework of their own tradition and customs as well as formal / written law. The understanding of “*düşkünlük*” in Alevis can be considered as one of these rules. The understanding of *düşkünlük* has taken on an active role in the functioning of an autocontrol between the members of Alevism, both ensuring social order and the transfer of Alevism to future generations.

* I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Alevilik Sempozyumu, 03-05 Ekim 2013 Bingöl/Türkiye’de sunulmuş olan tebliğin gözden geçirilmiş hâlidir.

** Yrd. Doç. Dr.; İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi ABD, abdulkadir.kiyak@inonu.edu.tr.

Religions aim to attain people to social peace and eternal salvation in the context of faith, worship and moral principles they have. In accordance with this purpose, as an individual of society a person must obey social and moral rules included in the written texts of the religions, in relation to himself, his surroundings and other members of society.

In our study, we try to compare understanding of moral, located in the sacred texts of all religions with understanding of düşkünlük in Alevism in the context of History of religions. We will also try to explain the distinctive features of the moral principles of religions and their importance on social life.

Keywords: Alevism, düşkünlük, divine religions, principles of morality.

Giriş

Anadolu Aleviliği tarihsel ve sosyal koşulların doğal bir sonucu olarak yazılı olmaktan çok sözlü geleneğe dayalı eski inançların İslami şekiller altında yaşamaya devam ettiği bir “Halk İslami” olarak nitelendirilebilir (Yaman, trs: 30). Bu tarihsel ve sosyal koşullar incelendiğinde Anadolu’daki Alevilik, İran ve Arap Aleviliğinden farklı bir oluşum ve özellik arz eder. Bu oluşum hem muhtevası hem de teşkilatlanması bakımından Türk milletine özgüdür. Yani bir anlamda Türk Aleviliği’dir. Anadolu Aleviliği’nin kökeni Türklerin İslam öncesi inanç ve anlayışından getirdiği motifler ile İslam anlayışının sentezidir. Başka bir ifade ile Alevilik, eski Türk inanç ve geleneklerinin İslami bir anlayışla sentezleme ve Türk’e özgü İslami anlayışla yorumlama şeklidir (Küçük, 2011: 110). Bu da göstermektedir ki Aleviliğin ortaya çıkış ve gelişimi, Türklerin İslam’a geçiş süreciyle yakından ilgilidir (Kılıç *vd.*, 2016: 287). Öyle ki Geleneksel Türk Dinindeki birçok inanç ve ritüelin yansımalarını günümüz Anadolu toplumunda özellikle de Alevi toplumlarında görülmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Kılıç, S. *vd.* (b) 2016: 438-441) Nitekim, Ahmet Yaşar Ocak “Alevilik ve Bektaşîlik Hakkındaki Son Yayınlar Üzerine (1990) Genel Bir Bakış ve Gerçekler” adlı makalesinde Anadolu Aleviliğinin tarihi süreçte geçirdiği merhaleleri şöyle özetler:

Alevilik ve Bektaşîliği doğuran Türk heterodoksisi, gerçektende Orta Asya’daki eski Türk inançlarıyla başladı. Şamanizm ve Budizm ile mistik bir niteliğe büründü. Zerdüştilik ve Manihaizm ile beslendi. Yesevilik ile İslam’ın ve İslam Sûfililiğinin damgasını yedi. Buna Horasan Melâmetliliğinin Kalenderâne tavrı eklendi. Böylece Anadolu’ya gelindi. Neo-platonizm’in, eski Payen ve Hristiyanlık dönemi yerel kültürlerin belli unsurlarıyla tanıştı. XV. yüzyılda İran Hurûfililiğinin, XVI. yüzyılda Safevi Şîliliği’nin motifleriyle bildiğimiz çehresini kazandı. İşte çok kısa ve kaba hatlarıyla Alevilik ve Bektaşîliğin inanç kökenlerinin gerçek hikâyesi budur (Ocak *vd.*, 2011: 222).

Görüldüğü üzere Aleviliğin tarihsel temeli bazen ileri sürüldüğü gibi antik Anadolu kültürü olmaktan çok X. yüzyıldan beri Orta Asya'dan Anadolu'ya gelinceye kadar karşılaştığı kültürlerle temas ederek, onlardan aldıklarını özümseyerek yüzyıllar içinde şekillenen Türk heteredoks İslam yorumudur. Anadolu ve XV. yüzyıldaki Osmanlı fetihlerinden sonra da Balkanlar, bu senkretizme hiç şüphesiz ki önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ama unutulmaması gereken bu katkıların Aleviliğin temelini atan ilk değil, onun gelişmesine yardımcı olan sonraki katkılar oluşudur (Ocak *vd.*, 2003: 50).

Konargöçer kültüre dayalı bir yaşam tarzına sahip olan Aleviler, Çaldıran savaşından sonra merkezin kurumsal ve yerleşik yapısından uzaklaştıklarından eğitim ve öğretim imkânlarına da yabancı kalmışlardır. Yazılı kültürden uzak kalmalarının sonucu olarak geleneklerini ve yaşam tarzlarını büyük ölçüde sözlü geleneğe bağlı kalarak devam ettirmişlerdir. (Kaplan, 2010: 89; Yaman, trs: 30) Bu bağlamda Aleviliğin kendi öz yapısını muhafaza etmek, üyelerine hak ve adalet duygusunu benimsetmek, kendi toplumsal birlik ve beraberliklerini koruyabilmek için oluşturduğu birtakım kuralları mevcuttur. Bu kurallar toplumların resmi/yazılı hukukun yanında kendi gelenek ve görenekleri çerçevesinde oluşturduğu bir örfi hukuktur. Alevilikteki “düşkünlük” anlayışı bu kurallardan birisi olarak düşünülebilir. Düşkünlük anlayışı, Aleviliğin müntesipleri arasında bir otokontrol işlevi görüp hem toplumsal düzenin sağlanmasında hem de Aleviliği gelecek nesillere aktarmada etkin bir rol üstlenmektedir. Nitekim Aleviliğin ilk yazılı metinlerinden biri olarak kabul edilen *Buyruklara* bu noktadan baktığımızda, “sosyal bir varlık olma” karakterinin dışı vurumu görülmektedir. Çünkü *Buyruklarda* bir arada yaşayan bir topluluğun kaosa düşmeyip belli bir düzen içinde yaşayabilmesi için herkesin uyması gereken kurallar konmuştur. Kural dışına çıkanlar ise “sürgün ya da düşkün” ilan edilmektedir (Kaplan, 2010: 90).

Alevilikte toplumsal düzenin sağlanmasında önemli rol üstlenen düşkünlük kurumu bünyesinde kabul edilen kurallar, soyut, toplum dışında bir irade tarafından dayatılmayan ve topluma yabancı olan kurallar değildir. Aksine maddi hayatın devamı için zorunlu, toplumun bizzat kendi deneyimleri ve kolektif belleğiyle koyduğu kurallardır (Yıldırım, 2010: 12). Görüldüğü üzere Alevilikteki düşkünlük ilkesi, uzun yıllara dayanan bir yaşam ve tecrübenin ürünüdür. Bu ilke, kaynağını toplumsal sözleşmeden alır. Dolayısıyla Alevi toplumunun bir bireyi olarak bu toplumsal sözleşmeyi kabul eden her Alevi, toplum içindeki tutum ve davranışlarını da bu kurallara göre düzenlemek zorundadır. Aksi halde bağlı bulunduğu toplum tarafından ağır bir ayıp olarak kabul edilen düşkünlük yani yoldan atılma suçuna maruz kalacaktır.

1. Alevilikte Düşkünlük İlkesi

Alevi literatüründe yola¹ aykırı davranan suçlu, “düşkün veya yol düşkünü” olarak adlandırılır (Korkmaz, 1993: 106). Terim olarak düşkünlük, yol mensubu bir canın ikrarına bağlı kalmayarak büyük suç işlemesi üzerine Pir’in talimatıyla toplum dışına itilmesini ifade eder. Düşkünlerin aldıkları cezalara ise “sitem”² denir. Düşkün olan kişinin, cezasını çekip pişmanlık duyması ve yeniden Pir’e teslimiyet arzusu neticesinde topluma kabulü için düzenlenen merasime ise “düşkünlük erkânı” denir. Diğer bir ifadeyle düşkün, toplumdan kovulmayı gerektirecek derecede suç işleyen kimse; düşkünlük erkânı da verilen cezanın çekilmesi ve düşkünün iyi halinin görülmesine bağlı olarak onun yeniden yola kabulü için gerçekleştirilen cemdir (Üzüm, 2013: 207; Yaman, 2011: 236).

Alevilikte düşkünlük, Pir gözünde düşkünlük ve yol düşkünlüğü olmak üzere iki kısma ayrılır. Pir gözünde düşkünlük, yola boyun eğmeyip kendi kurallarını geçerli sayarak, Pir’in dediklerine uymayana, kendi Dedesi tarafından verilen cezadır. Bu kişi toplum içinde toplumla yaşantısını sürdürür, fakat ceme katılamaz. Suçlu hatasından dönerse kısa sürede düşkünlüğü kalkar. Yol düşkünlüğü ise kendi nefesine ağır geleni başkasına uygulayan kimselerin düşkünlüğüdür. Bu kişilerin muhakemesini kendi Dedesi yapar. Dede konuyu iyi bilen kişilerle inceler ve orada bulunan canlara da sorarak duruma göre suçluya cezasını verir. Bir yıldan on iki yıla kadar topluma katılmama cezası verilir (Özbilgin, 2011: 412).

Düşkünlük kurumunun işlerliğini sağlayan iki önemli unsur “görgü cemi ve dedelik kurumu”dur. Görgü cemi, ikrar vererek veya musahiplik erkânı uygulayarak yola giren Alevilerin, yılda bir defa Pir’in önderliğinde, toplum huzurunda sorgulamadan geçip aklanması ritüelidir (Üzüm, 2013: 199). Görgü cemi, bir halk içindeki farklı kişiler için yılda birkaç defa toplanabilir. Bu cem, adaletli ve sistemli bir toplum yapısını oluşturmak ve Hak için yapılmaktadır (Yaman, 2004: 253). Düşkünlüğün devamını sağlayan ikinci unsur ise Dedelik kurumudur. Zira Dedelik kurumunun en önemli işlevi, toplumda hak, adalet ve eşitliğin korunmasını sağlamak ve suçluları suçlarına göre cezalandırarak toplumsal düzenin bozulmasını engellemektir (Yaman, 2009: 203).

Alevilik’te ahlaki yaşamın temellini “eline-diline-beline” sahip olmak prensibi oluşturur. Öyle ki, Arap alfabesi ile yazılışına göre bu üç sözcüğün baş harfleri “*edeb*” kelimesini oluşturmaktadır. Aleviliğe göre, bu prensibi hayatın her anında özümsemek ve yerine

¹ Alevilikte yol kavramı, geleneksel sosyal düzenin korunmasında önemli bir çerçeve olarak kabul edilebilir. Aleviler yolun önemini “yol cümleden uludur veya yolun kuralları her şeyin üstündedir” şeklinde ifade ederler. Düşkünlük kurumu da yolun sürekliliğini sağlayan yaptırımları bünyesinde barındırdığından oldukça önemlidir (Yaman, 2009: 203).

² Buyruklarda suç ve ceza konusunda sitemle beraber Zülfikar, tarik, tarik çalmak ve tercüman almak tabirleri de kullanılır (Kaplan, 2010: 294).

getirmek gerekmektedir. Nitekim ikrar verme töreninde talibin ve musahibin beline yünden örülme tıg bend adlı kuşağa vurulan üç düğüm, “Allah-Muhammed-Ali” için olduğu gibi “eline-beline-diline” sağlam olmanın ve kendine güvenin de simgesidir (Noyan, 1976: 190). Eline-beline-diline sahip olmak düşüncesi, Aleviliğin en temel ilkesidir. Bu ilkede eline sahip olmak, eliyle koymadığını almamak demektir. Diline sahip olmak, dedikodudan uzak durmak, yalan söylememek, iftira etmemek ve görmediğini söylememektir. Beline sahip olmak ise eşinden başkasıyla ilişkiye girmemektir (Bakır, 2009: 86). Ayrıca “kul hakkına riayet, üç sünnet ve yedi farz” gibi ilkeler de ahlaki yapının diğer temel dayanaklarıdır. Bu ilkelere uyulması ise düşkünlük kurumu aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Burada kul hakkı çok önem arz eder. Nitekim Aleviler “kıldan ince, kılıçtan keskin” ifadesiyle ahlaki yaşamın önemine vurgu yapmakta, Tanrı’nın kul hakkı hariç bütün günahları affedebileceği prensibine inanmaktadırlar. Kul hakkı olan kişi düşkün kabul edilmekte ve hiçbir Alevi ritüeline katılamamaktadır. Ancak kişiler arasında hak sorunu giderildikten sonra düşkünlük kalkmaktadır (Yaman, 2009: 204).

Aleviliğe göre, kişinin dünyadaki hal ve davranışlarının muhasebesinin yapılacağı yer yine dünyadır. Kişi yaşadığı toplumdaki insanlara karşı borcunu ödemek zorundadır. Nitekim Alevilik düşüncesinin temelinde kişi Tanrı’ya olan borcunu ödemesi bile bu hak kişiyle Tanrı arasındadır. Fakat kişi kulluk borcunu bu dünyada ödemek zorundadır. Kulluk borcunu ödemeyen kişi düşkün ilan edilir (Bakır, 2009: 74). Dolayısıyla düşkünlüğün temel hedefinin dünyevi hayata yönelik olduğu görülür.

Düşkünlük, kaynağını toplumsal sözleşmeden alır. Dolayısıyla bu toplumsal sözleşmeyi kabul eden ve ikrar veren³ her Alevi, bu kurallara uymakla yükümlüdür. Düşkünlük cezasıyla hedeflenen gaye kişiyi Tanrı katına kul hakkı olmaksızın gitmesini sağlamaktır. Öyle ki Alevi toplumsal yaşamında razılık başka bir deyişle kul hakkı konusu büyük bir önem arz eder. Hatta Aleviliğin temel ibadeti olan cem ibadetine katılanlar birbirinden razı olmadan cem başlatılmaz. Nitekim Alevi toplumunda cem, Hz. Muhammed’in şu buyruğuna dayandırılır:

“Ölmeden önce ölü, mahşer günü gelmeden hesabınızı verin. Ahirete kul hakkı ile gitmeyin. Hiç kimseye alıp vereceğiniz kalmayın. Alnımız açık, yüzünüz ak olsun. Doğru, dürüst, mert, iyi huylu, gerçek erenler safına katılmış insân-ı kâmillerden olun. Halk (insanlar)

³ Alevilerde düşkünlük kurumunun altyapısını oluşturan unsurların en önemlisi yola ikrar verilerek girilmesidir. İkrar verme töreni, tövbe etmekle başlar. Tövbe eden kişi, Kur’an’daki tövbe ayetleri dayanak gösterilerek daha önceki günahlarından kurtulduğu ve hiç günah işlemediği varsayılır. Yapılan tövbeden sonra kişi, müridin ona yapacağı telkin ve öğütler etrafında hareket edeceğine dair ikrar yani söz verir. İkrar veren kişi artık Aleviliğin bu ahlaki ve hukuki prensiplerine riayet etmek zorundadır. Aksi davranış sergilemesi durumunda düşkün sayılır. Törenin başlangıcında kişiye bu telkin ve öğütler verilmeden önce “Bu yol üçtür. Ateşten gömlektir giyilmez. Demirden leblebidir çiğnenmez. Kıldan ince köprüdür geçilmez. Kılıçtan keskindir dayanılmaz. Demirden yaydır çekilmez. Gelme, gelme! Dönme, dönme! Gelenin malı, dönenin canı...” denilerek kişi bu konunun ciddiyeti hususunda uyarılır. Böylece kişinin oldukça sorumluluk arz eden bir kişilik üstlendiği vurgulanır (Noyan, 2011: 191; www.hüseyingazi.org.tr/ 12.09.2013).

sizden razı ve hoşnut olsun ki, Hak'da sizden razı ve hoşnut ola” (Öz, 2011: 2; Yaman, 2011: 224; Acluni, 1988: II, 291).

Alevilik ile ilgili kaynaklar ve belgeler incelendiğinde düşkünlüğü gerektiren suçların hemen hemen tamamı hakkında bir ittifak vardır. Genel olarak düşkünlüğü gerektiren suçları şöyle kategorize edebiliriz: 1-) Zina 2-) Boşanma 3-) Adam Öldürmek 4-) Hırsızlık yapma 5-) Sırrı ifşa etme 6-) Yalan söyleme 7-) Kutsal değerleri aşağılama 8-) Musahiblik şartlarını yerine getirmeme 9-) Kişilik haklarına saygı göstermemek 10-) Emanete hıyanet etme 11-) Toplum mallarına zarar verme 12-) Toplum huzurunu bozacak olumsuz davranışlar sergileme 13-) Faiz Yeme (Yaman, 2011: 225: Ayrıntılı bilgi için *bk.* Bakır, 2009: 83-103; Noyan, 1976: 189-213: Öz, 2011: 705-718: Üzüm, 2013: 207-208: Yaman, 2009: 205; Gaspak, 2017: 90). Bu saydığımız suçlar dışında toplumun birlik ve beraberliğine zarar veren tutum ve davranışlar da düşkünlük suçu olarak kabul edilmektedir. Çünkü düşkünlük kurumunda amaç toplumun huzur, güven, birlik ve beraberliğini temin etmektir.

Alevilikte düşkünlük suçlarına nispet edilen cezalar hususunda mevcut bir ittifak yoktur. Düşkünlük cezaları, toplumun sosyoekonomik ve kültürel yapısına, geleneklere olan bağlılığa ve mürşide göre toplumdan topluma kısmi farklılıklar arz etmektedir.

Düşkünlük suçlarında suçluya tevbih (paylama), ihtar (dikkatini çekme, uyarma), seyahat verme (bir süre toplantılara alınmama, bir geziye çıkarılma) gibi cezalar verildiği gibi para cezası, bedensel cezalar (dayak atma, ateş üzerinde yürütme *vb.*) ve hatta daha ileriye giden yaptırımlar uygulanabilmektedir (Noyan, 1976)

Düşkünlükten kurtulmak ise verilen cezanın tamamlanmasıyla gerçekleşir. Düşkünlük cezasını tamamlayan kişi tekrar yola girebilmek için rehber durumunu bildirir. Rehber ise dedeyi durumla ilgili bilgilendirir. Dede, düşkün olan kişiyi dara çeker, yani sorgular. Toplum karşısında (cemde) sorgulanan kişi bir daha suç işlemeyeceğine dair söz verdikten sonra düşkünlüğü kalkar. Böylece kişi, bütün kişisel ve toplumsal haklarına kavuşur. (Öz, 2011: 3; Sinanoğlu, 2008)

Aleviliğin mevcut yapısının korumasında, üyeleri arasında asayişin, birlik ve beraberliğin sağlanmasında ve günümüze kadar ulaşmasında kendi içinde sahip olduğu uygulamaların etkisi büyüktür. Düşkünlük uygulaması da bunlar arasındadır. Ancak geleneksel Aleviliğe ilişkin bu uygulama ve kuralların kentleşme süreciyle beraber toplum üzerindeki etkinliği geçmiş dönemlerdeki gibi çok kuvvetli değildir. Konuyla ilgili çalışmaları incelediğimizde veya günümüz Alevi toplumlarını gözlemlediğimizde bu uygulama ve kuralların daha esnek bir yapıya büründüğü görülür.

Görüldüğü üzere düşkünlük uygulamasının temel hedefi insana ve topluma olan saygıyı oluşturmak ve korumaktır. İnsanın, Tanrı'nın yeryüzündeki halifesi ve yaratılan varlıklar içerisinde en değerli varlık olması bu saygıyı gerekli kılmaktadır. Zira Alevilikte insan, Tanrı'nın yeryüzündeki tecellisidir. Öyle ki insana saygı ve muhabbetin bir anlamda Tanrı'ya saygı ve muhabbet olduğu düşüncesi hâkimdir (Fığlalı, 2006: 307).

2. Düşkünlüğün Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi

Toplumsal birlik ve beraberliği sağlayan ve ahlaki yapıyı oluşturan birçok unsur vardır. Bunlardan en önemlisi dindir. Dinler inanç sistemi açısından farklılıklar gösterse de ahlaki prensipler çerçevesinde genel olarak paralellikler arz etmektedir. Çünkü dinler en tabii anlamda kişileri kurtuluşa ve mutluluğa ulaştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda toplumun bir bireyi olarak insanın kendisi, çevresi ve toplumun diğer fertleriyle ilişkilerinde uyması gereken toplumsal ve ahlaki kurallar, dinlerin yazılı metinlerinde ifadesini bulmaktadır.

Din, insanı diğer varlıklardan farklı kılan bir unsurdur. Zira insan yaratılışı gereği dinsel yani *homo religiosus* bir varlıktır. *Homo religiosus* olan insan, dünyasını kutsal ve profan (dindışı) olarak ikili ayırma tabi tutmaktadır. Mircea Eliade bu kutsal alanının insanda fitri olarak bulunduğunu “Kutsal şuurun yapısı içerisinde bir unsur olup, şuurun tarihi içerisinde bir dönem değildir.” (Eliade, 1990: 1) ifadesiyle ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tarih boyunca insanlık, kutsalın tezahürü olarak birçok sembol, mitoloji ve tabiatüstü varlıklar ortaya koymuş ve inanç dünyasını bunlarla şekillendirmiştir.

Dinler, temel inanç ve ibadet öğretileriyle beraber bir kısım ahlaki normlara da sahip olan dinsel sistemlerdir. Bu dinsel sistemler, kendisini kabul eden birey ve toplumları temel ilkeleriyle biçimlendirmekte, öngördükleri ideal bir insan ve ideal bir toplum modeli ortaya koymaktadırlar. Bu özelliğiyle dinler adeta bir ahlak okulu görüntüsüne sahiptirler.

İnsanlık tarihinde din ile ahlak arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Ahlak dinlerin hedefleri arasında önemli bir yer işgal eder. İlahi kaynaklı olsun veya olmasın bir dinî özgün kılan ve diğerlerinden ayıran bir *hard core* (katı çekirdek) vardır. Bu katı çekirdek, dinlerin mevcut yapılarının şekillenmesinde ve farklı bir dünya görüşü sunmasında etkin bir role sahiptir. Dolayısıyla dinlerin insanlara sunduğu hayat anlayışının özünün kavranması ancak bu ayırıcı unsurlarla mümkündür (Aydın, 2010: 19).

İlkel kabile dinlerinde ahlak öğretisinin ilk izlerini “tabu” anlayışında görmekteyiz. Bu toplumlarda yapılması veya yapılmaması gereken eylemler çoğu zaman tabu inancı olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla ilkel topluluklarda tabuları, insan davranışına yön veren ilk ahlaki

yaptırımlardan sayabiliriz. Tabulara uymamanın bir takım yaptırımları da bulunmaktadır. (Dinler Tarihi Ansiklopedisi, trs: 9)

İslam öncesi Türklerin gerek inanç sistemi⁴ gerekse karakter ve ahlaki yapısının İslam'la benzeştiği görülmektedir. İslamiyet'i kabul ettikten sonra Batılıların kendi milletlerine örnek gösterdikleri Türkler, İslam'dan önce de örnek bir ahlakın timsali olmuşlardır. Doğruluk prensibi, Türklerin ahlak anlayışının temelini oluşturmuştur (Küçük, 2017: 99). Zira Türkler arasında cinayet, zina, yalan, hırsızlık adam öldürme, kovuculuk gibi menfi davranışlar yasak olduğu gibi bu davranışlara ciddi yaptırımlar da uygulanmıştır. Mesela, zinaya sopa vurma, taşlayarak öldürme, hiçbir zaman şahitliğine itibar etmeme, hırsızlık ve yol kesmeye el kesme ve öldürme, cana kastetme veya öldürmede aynı şekilde kısas, kovuculuk yapana hapsedme, yalan söyleyene yalan söyleyen azasını kesme, insanları sürekli güldürüp ciddiyeti ortadan kaldırmanı sürgün etme gibi cezalar verilir. Bununla beraber doğruluk, hoşgörü ve iyi niyet daima benimsenen davranışlar olmuştur (Cahız, 1967: 87-89).

Bazı Türk topluluklarında ahlaki olmayan bir kısım davranışlara uygulanan yaptırımların daha sert olduğu dikkat çeker. Mesela Kırgızlarda memleket meseleleri üzerine münakaşada bulunanlar ile haydutluk yapanların başları kesilirmiş. Yine hırsızlık yapan çocuklara bile sert yaptırımlar uygulanmış (Ögel, 1988: 209; Erdem, 1998: 17-18).

Türklerin ahlaki bir karaktere sahip olduğunu erken dönem yazılı metinlerinde de görmekteyiz. Mesela temel kaynaklarından Kutadgu Bilig'de biliglig/bilgililik (KB: 154.b.; KB: 208.b.), kutluluk/saadet ve mutluluk (KB: 1660.b.; KB: 1664.b.), könilik/doğruluk ve adalet (KB: 454.b. KB: 819.b.), fazilet/erdem (KB: 1679.b.: KB: 1489.b.), edgü/iyilik (KB: 227.b.; KB: 345.b.) asılgı/faydalılık (KB: 3408.b.; KB: 3494.b.), ukuşluk/anlayışlı olmak (KB: 2706.b.; KB: 1993.b.), sevgi/sadakat/vefa (KB: 534.b.; KB: 2040b.), alçakgönüllülük (KB: 1700.b.; KB: 1705.b.), akı/cömertlik (KB: 1028.b.; KB: 6096.b.), alplık/yiğitlik (KB: 5788.b.; KB: 2283.b.), bağırsak/merhamet ve sadakat (KB: 2160.b.; KB: 4473.b.), serinli/sabırlı olmak KB: 1317.b.; KB: 1318.b.), avut/hayâ KB: 2006.b.; KB: 2201.b.) gibi ahlaki ilkeler ve sağlam bir karakteri ortaya koyan faziletler benimsenmekte, toplumsal birlik ve beraberliğin sürekliliği

⁴ İslam öncesi Türklerin dinî yapısının Haniflik ekseninde İslam'la büyük oranda örtüştüğüne dair yapılan tespitler dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda Türklerde inanç ve ahlak sisteminin İslam'la büyük oranda örtüştüğü görülür. Zira Türklerle ilgili temel kaynakları incelediğimizde Tanrı kelimesinin yazıtlarda Kök=Gök sıfatıyla birlikte Gök Tengri (Yüce Tanrı) şeklinde ifade edildiği görülür. Bununla beraber Gök Tanrı; yaratıcı ve kadir-i mutlak, tek, ezeli ve ebedi, eşi, benzeri olmayan, öldüren, iradesine göre hükmeden, yardım eden, cezalandıran, koruyan, insanlara bilgi veren, her şeyin en iyisini bilen, yol gösteren ve kulun duasını kabul eden sıfatlarıyla İslam inancındaki Allah anlayışıyla paralellik arz eder. Yine her iki dinî sistemde Tanrı'nın resmedilmediği ve heykelinin yapılmadığı görülür. Ayrıca Türklerde yer-su kültü, gök cisimleri, iyi ve kötü ruhlar ile ilgili inanışlar hiçbir zaman Tanrı formuna sokulmayıp melek seviyesinde kalan kutsallıklar olmuşlardır (Ayrıntılı bilgi için bk. Kuzgun, 2017).

açısından gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Bununla birlikte yalغان/yalan söylemek (KB: 2039.b.; 2042.b.), acelecilik (KB: 556.b.; KB: 2062.b.), bilgisizlik (KB: 262.b.; KB: 318.b.) kibirli olmak (KB: 1330.b.; KB: 1377.b.), saranlık/cimrilik/hasislik (KB: 3038.b.; KB: 1672.b.), açgözlülük (KB: 1408.b.; KB: 2001.b.) gibi karakteri zaafa uğratacak davranışlardan da kaçınılması tavsiye edilmiştir. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Hacib, 2008:7-1092; Ayrıntılı bilgi için bkz. Özden, 2002: 32-49).

Ahlaki sistemleriyle ön plana çıkan Çin'in millî dinlerinden Konfüçyanizm toplumu, Taoizm ise bireyi esas alan bir ahlak anlayışına sahiptir. Konfüçyanizm bir dinden ziyade ahlak ve hikmet yolu olarak kabul görmüştür. Ahlak ilkeleri, cemiyet ve millet için olup, milleti siyasi bir terbiye ile saadete kavuşturmayı amaçlar. Zira dinin kutsal metinleri incelendiğinde kişinin, aile, toplum ve devlet yönetimi ile ilişkilerini düzenlemeyi ve bu sayede toplumsal huzuru sağlamanın yolunu bulmayı hedefleyen ahlaki ilkelerin yoğunluğu dikkat çeker. Konfüçyüs ahlaki öğretilerinde doğru yol, üstün ve nitelikli insan, soyluluk, her türlü kargaşadan kurtulma yolları ve erdemlilik gibi temel esaslar üzerinde durur (Küçük vd., 2017). (Konfüçyanizm'in ahlak anlayışı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Seçme Konuşmalar, 2003: 1-190) Konfüçyanizm'e göre toplumsal düzenin sağlanması birey ve aileden başlamaktadır. Şayet birey ve aileler kendilerini düzeltip terbiye ederlerse devlet de kendiliğinden düzelmiş olur (aktaran Köylü, 2012: 97)

Taoizm'de ahlak sistemi, Konfüçyanizm'den daha farklı olup zühde dayalıdır. Bu ahlaki sistemin temel felsefesi olan “wo wei” pasif kalarak aktif olma sanatıdır. Yani hiçbir şey yapmamak, mutlak sükûnet ve hareketsiz kalmaktır. Dolayısıyla Taoizm, dünyevi hayattan sırt çeviren pasif bir hayat tarzını ön plana çıkarmaktadır. Taoizm'in ahlak anlayışı “iyilik ve kötülük, alçakgönüllülük, kanaatkâr olmak” gibi temel ilkeler üzerine temellendirilmiştir (Küçük, 2017; Yüce Aklın Erdemi, 1985: 3).

Hinduizm, Budizm ve Caynizm gibi Hint dinlerinde ahlaki sistem *karma ve tenasüh* inancı etrafında şekillenmektedir. Karma inancı, kişinin öldükten sonraki durumunu dünyada yaptığı eylemler neticesinde ceza veya ödül olarak kendisine dönmesini ifade eder (Mahony, 2005: VIII, 5093). Bu öğreti, Hinduizm'deki kast sistemini gerekçelendirdiği ve meşrulaştırdığı gibi insanların ne şekilde davranmaları gerektiği sorusuna cevap sunmakta ve böylece ahlakın varoluşunu anlamlı hale getirmektedir. Hint dinlerindeki tenasüh inancının temel amacı ise insanın durmadan tekerrür eden ölüm ve yeniden doğuş çarkından (samsara) ve bastırılmaz arzu ve ihtiraslardan kurtularak *mokşa/ kurtuluş ve aydınlanma* (Hinduizm ve Caynizm) ya da *nirvanaya/ kurtuluş ve aydınlanma* (Budizm) ulaşmasını sağlamaktır (Go'mes, 2004: 600; Yitik,

2005: 67; Harvey, 2000; Klostermaier, 2007; Go'mes, 2004: 600; Costance, 2007: 292, 313; Esnoul, 2005: 6115).

Budist kutsal metinlerinde sila kavramı ile ifade edilen ahlak anlayışı, “öldürmemek, hırsızlık yapmamak, yalan söylememek, gayri meşru cinsi münasebette bulunmamak ve uyuşturucu madde kullanmamak” şeklinde ifade edilen beş ilkeye dayanmaktadır (Reed, 2003: 261). Ayrıca Buda'nın yoluna girmiş olanlar üç mücevher/cevher olarak kabul edilen “Buda, Dharma ve Sangha”ya bağlanmış olur. Buda “Dhammapada” adlı öğretiler derlemesinde üç mücevhere bağlanmış olan mensuplarından şu ahlaki ilkelere uymasını ister: Kötülük yapmamak, kendinizi iyiliğe doğru yönlendirmek ve kendi zihinlerimizi saflaştırmak. Bu üç mücevherin asal düşmanları olan “açgözlü hırs, kin, cehalet” ise “üç zehir” olarak ifade edilmekte ve bunlardan uzak durulması talep edilmektedir (Smith, 2010: 21).

Hinduizm'de nihai kurtuluşa ya bir tek bedenleşmede ya da birbirini izleyen muhtelif bedenleşmelerle ulaşılabilir. Bu kurtuluş, Hindu kutsal metinlerinde belirlenen şu dokuz erdemli/ahlaki davranışlarla mümkün olmaktadır: 1. Öldürmemek, 2. Yalan söylememek, 3. Çalmamak, 4. Zinadan kaçınmak, 5. Mal/servet biriktirmemek, 6. Sürekli sade ve temiz bir yaşam sürdürmek, 7. Emredilen oruç ve perhiz uygulamalarını yerine getirmek ve sade giyinmek, 8. Sürekli hamd ve tesbih ile Tanrı'ya bağlılığı sürdürmek, 9. Oluş ve yaratılışın kelimesi olan Om'u zikretmeksizin her zaman hatırd tutmak (el- Beyruni, 2012: 106).

Caynizmde ise ahlak ilkeleri Mahavira'ya dayandırılan kutsal metinlerde yer almaktadır. Bu ahlaki ilkeler üç mücevher içerisinde “doğru davranış” başlığı altında yer alan “öldürmeme (ahimsa), doğru sözlü olma (satya), başkasına ait olan bir şeyi almama (asteya), cinsel ilişkiden uzak durma (brahmacari), kanaatkâr olma (aparigraha) beş temel kuralı içermektedir (Küçük, 2017: 175).

Gnostik dinlerin bir örneği olan Manihaizm'de ahlak ilkelerinin temeli *üç tamga/üç mühür*'de yani “ağzın mührü, elin mührü ve kalbin mührü” diye ifade edilmektedir. Bunlardan *ağzın mührü*, bir Maniheistin ağzını kirletecek her türlü kötü sözden, küfürden uzak durmasını ifade eder. *Elin mührü*, her türlü varlığı öldürmenin haram olduğunu ifade eder. *Kalbin mührü* ise bütün cinsi ilişkilerin yasaklanmasını emretmektedir. Zira Manihaizm'de bakirelik esas olup evlilik yasaktır. Çünkü birçok yeni bedenlerin yaratılması, nur zerreciklerinin yeni bedenlere hapsolmesine sebep olacak ve kurtuluşu geciktirecektir (Güngör, 1988: 165).

Köprülü, Manihaizm'in ahlaki anlayışının Türk düşünce sistemine girdiğini, onu etkilediğini hatta bu etkinin ehlişünnet akidesine aykırı kanaatlere sahip bazı tarikatlar yoluyla Anadolu'ya kadar ulaştığını ifade eder. O, Anadolu'daki bir kısım sufi hareketlerinde olduğu

gibi Alevilik Bektaşılık geleneğindeki “Eline, beline, diline sahip olunması” anlayışının Manihaizm’den esinlendiğini ifade etmektedir (Barthold, 2014: 150; Güngör, 1988: 165).

Dinî sistemlerinde ahiret inancını benimseyip cennet ve cehennem öğretilerine yer veren dinlerin ahlaki anlayışlarında temel hedef cenneti elde etmektir. Yani Zerdüştlük, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi dinlerin ahlaki sistemleri, dünya hayatını düzenlemenin yanında ahiret hayatındaki kurtuluşun da bir teminatıdır.

İran dinlerinde ahlaki ilkelerin temelini Avesta’da bulmaktayız. Zira Avesta’da ifade edilen şekliyle “humata, hukhta, hvarshta” (iyi düşünce, iyi söz ve iyi hareket), Zerdüşti öğretinin temeli ve özüdür. Bu sözler, imanın temeli olan sözler olup kutsal litürjide sürekli tekrar edilen ifadelerdir (Oymak, 2003: 217).

Yahudi kutsal metinlerinin birçok noktasında ahlaki hükümlere rastlansa da en sade özetini Adem’den Sina’daki vahye kadar Tanrı’nın bütün insanlık için vahyettiği ilkeler olan “Nuhilerin Yedi Kanunu”nda (Şeva mitsvot bney Noah) görmekteyiz. Bu evrensel ilkeler şunlardır: 1) Putperestlikten kaçınmak, 2) Küfürden kaçınmak, 3) Zinadan kaçınmak, 4) Adaleti sağlayacak adalet kurumlarını oluşturmak, 5) Kan dökmek, 6) Hırsızlık yapmamak, 7) Canlı hayvandan et koparıp yememek (Adam, 2000: 129). Yine Yahudilikte inanç ve ahlaki yapının temelini Hz. Musa’ya Tur-i Sina’da verilen On Emir tabletlerinde de görülür. On emir; “Tanrıya şirk koşmama, ebeveyne hürmet etme, adam öldürmeme, zina etmeme, hırsızlık yapmama, başkasının malına mülküne ve namusuna göz dikmeme, yalan yere şahitlik etmeme” (Çıkış, 20: 12-17; Tesniye, S: 17-21) ilkelerini içermektedir.

Yahudi sözlü geleneğinin toplandığı Talmud’un Halaha kısmında ahlaki anlayışın temelini oluşturan toplumsal ve beşeri münasebetler yanında Tanrı’ya karşı vazifeler ile ilgili normları kapsayan 613 emir bulunmaktadır. On Emri de ihtiva eden Halaha’da Yahudilikte ahlaki eylemlerle dini eylemler arasında bir ayrımın söz konusu olmadığını ve beşeri eylemlerin tamamının din şemsiyesi altında toplandığını söyleyebiliriz. Zira Yahudilikteki Halaha gibi İslam’daki şariat ya da Hindu ve Budist geleneklerdeki “dharma” kavramları, bütün beşeri eylemleri ayrım gözetmeksizin bir bütün olarak ele alan hukuki-ahlaki dini bir öğretiyi temsil eder (Ayrıntılı bilgi ve mitsvotların dökümü için bk. Rabinowitz, 2007: V, 85; Green, 2005: IX, 6182; Adıbelli, 2011: 43).

Yahudilikte bu ahlaki davranışların ihlali durumunda taşlama (recm), yakma, boynu vurma, boğma, sürgün ve kırbaçlama verilen cezai yaptırımlardandır (Ayrıntılı bilgi için bk. Drapkin, 1989: 71-82; Cohen, 1975: 315-321; Levililer, 21: 9; Tesniye, 25: 3; Tekvin, 4: 3-16;

Çıkış, 21: 23-25; Levililer, 24: 20-22; Tesniye, 19-21; TB, Sanhedrin, 49a (335), 49b (333), 50a (333).

Hristiyan ahlakının oluşumunda İsa'nın öğretileriyle beraber Tarsuslu Pavlus'un getirdiği yeni yorum da etkili olmuştur. Zira Pavlus, Hristiyanlığı, Yahudi bağlarından kopararak müstakil bir hüviyet kazandırmıştır. Bu bakımdan Hristiyanlık, Kutsal Kitap külliyatına her ne kadar Eski Ahit'i dâhil etmiş olsa da yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Hristiyan ahlakı şahsına münhasır bir özellik arz eder. Sinoptik İncillerde yer alan pasajlarda İsa'nın öğretisinin hedef kitlesinin İsrailoğulları olduğu ve O'nun, Yahudi şeriatını ortadan kaldırmak gibi bir misyonunun olmadığını yine İncillerden öğrenmekteyiz (Matta, 5: 17-20).

Miladi 52 yılında Kudüs'te toplanan Havariler Meclisi, putperestlikten Hristiyanlığa geçenlere Eski Ahid'in bütün kurallarının empoze edilmemesi fikrini ortaya koyuyordu. Bu görüşle Hristiyanlık, Yahudi inancıyla olan bağlarını koparmıştı (Divornik, 1990: 3; *bk.* Kılıç, 2011). Aynı zamanda çarın hadisesi sonrası Pavlus'la beraber Hristiyan öğretisi bir başka ifadeyle misyonu evrensel bir boyut kazanmıştır. Yani bu öğreti ile Hristiyanlık, temel karakteri olan misyonerlik hüviyetine bürünmüştür (Matta, 28/ 19-20; Ayrıntılı bilgi için *bk.* Gündüz, 2014: 20).

İncillerde beşeri münasebetlerde pasif bir tutumun tavsiye edildiği görülür. Matta İncili'nde "Dağdaki Vaaz" ile Luka İncili'nde "Düzlükteki Vaaz" diye adlandırılan pasajlarda Hristiyan ahlakının temel dokusunu görebiliriz. Mesela Matta bu hususta, "Göze göz, dişe diş dendiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin. Size karşı davacı olup mintanınızı almak isteyen abanızı da verin. Sizi bin adım yol yürümeye zorlayanla iki bin adım yürüyün. Sizden bir şey dileyene verin, sizden ödünç isteyen geri çevirmeyin." (Matta, 5: 38-42) Bu öğüdün gerekçesi şöyle açıklanmaktadır: "Başkalarının suçlarını bağışlarsanız, göksel Babanız da sizin suçlarınızı bağışlar. Ama siz başkalarının suçlarını bağışlamazsanız, Babanız da sizin suçlarınızı bağışlamaz." (Matta, 6: 14-15). İncillerdeki bu pasajlardan açıkça görüldüğü üzere Hristiyanlık ahlaki ilkelerini eskatolojik bir tasavvuru göz önünde bulundurarak ortaya koymaktadır. Amaç öldükten sonra geleceği çok yakın olan göksel Babanın krallığına/melelutuna girerek ebedi hayatı kazanmak olduğu için insanın tutum ve davranışları onun rızasına uygun olmalıdır (Markos, 1: 15; Matta, 25: 46; Ayrıntılı bilgi için *bk.* Adıbelli, 2011: 44).

Hristiyanlıkta savunma mekanizması olarak "cemaatten çıkarma" cezası "afroz" olarak adlandırılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için *bk.* Polat, 2014: 1-5) Kitab-ı Mukaddes'te lanetleme ve beddua, bazı sosyal haklardan mahrum etme cezasından önce gelir. Cemaatten çıkarma ise ikinci derecede bir cezalandırma yoludur. Kaynağını Tevrat'tan alan afroz cezası, Hristiyanlığa

Yahudilikten intikal etmesine rağmen ilk kiliseler bu cezanın dayanağını Hz. İsa'nın günahkâr biri hakkındaki şu sözlerine dayandırır: “Eğer kardeşin sana karşı günah işlerse, ona git, suçunu kendisine göster. Her şey yalnız ikinizin arasında kalsın. Kardeşin seni dinlerse onu kazanmış olursun. Ama dinlemezse, yanına bir ya da iki kişi daha al ki, söylenen her şey iki ya da üç tanığın sözüyle doğrulansın. Onları da dinlemezse, onu putperest ya da vergi görevlisi say” (Matta, 18: 15-17). Afroz en ağır şekliyle de olsa kiliseden tamamen atılmak demek değildir. Bu cezaya çaptırılan kimse esas itibariyle yine kilisenin üyesidir. Ancak kişi, Evharistiya ayini ve diğer ayin ve merasimlere katılmaktan, kilise üyesi olmanın sağladığı faydalardan mahrum bırakılır. Afroz edilen kimse günahını kabul edip pişmanlık gösterirse affedilir ve tekrar eski haklarına kavuşur (Şahin, 1988: I, 412-413).

Düşünlük cezasıyla afroz arasında kişiyi öngörülen kurallara aykırı davranışı dolayısıyla bir kısım haklardan mahrum etme açısından benzerlik görülse de, düşünlükle afroz arasında yapısal olarak ciddi ve keskin ayrımların olduğu görülmektedir. Nitekim afroz cezasında bireysel bir yaptırım söz konusudur. Yani kişi sadece kilisedeki ayinlerden ve kilisenin sağladığı haklardan mahrum bırakılır. Düşünlükte ceza ferde verilmekle beraber, bu ceza kısmen ferdin musahibi ve ailesini de kapsamaktadır. Öyle ki düşünlükle aynı sofrayı paylaşanlara da düşünlükle nazarıyla bakılmaktadır. Ayrıca kişi cem ayini gibi ritüellerle beraber her türlü sosyal haklardan men edilir. Bir nevi kişiye toplumsal bir tecrit söz konusudur.

Düşünlük kurumunun işlerliğini sağlayan unsurlardan biri olan “görgü cemi”nde musahipli ve ikrarlıların yaptıkları kötülüklerden dolayı dede tarafından sorgulanması ve günahların affi söz konusudur. Bu affetme yetkisine ise dede sahiptir. Zira büyük günahlar ise mahşerde Tanrı tarafından sorgulanacaktır. Alevi geleneğindeki bu anlayış ile Hristiyanlıkta para karşılığı günahların keffareti olarak bilinen “endüljans” arasında benzerlik bulunmaktadır. Kilisede rahip huzurunda ve para karşılığında yapılan bu uygulama ile kişinin günahlarının cezası kaldırılmaktadır (Selçuk, 2004: 105; Latourette, 1975: I, 529-530). Her iki uygulama arasındaki en önemli fark ise endüljansta her türlü günahı affetme yetkisi rahipte iken, Alevilikte özellikle büyük günahların mahşerde Tanrı tarafından sorgulanması söz konusudur.

İslam, insan hayatının bütün safhalarına yönelik beşeri davranışları düzenleyen kuralları koymuştur. Yasaklanan davranışların yapılması durumunda bir kısım cezai yaptırımlar öngörülmüştür. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de “Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür.” (Zilzal, 99: 7-8) buyrulmaktadır. Yine birçok surede Müslümanların yapması veya yapmaması gereken davranışlar zikredilse de bu davranışların özeti İsrâ suresinde şöyle zikredilir: 1- Allah'a şirk koşmamak, 2- Ebeveyne iyi davranmak, 3- Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya hakkını vermek. Bununla beraber

saçıp savurmamak, 4- Cimrilikten kaçınmak, 5- Yoksulluk korkusuyla çocuklarını öldürmemek, 6- Zinaya yaklaşmamak, 7- Haksız yere can almamak, 8- Yetim malı yememek, 9- Sözünde durmak, 10- Ölçü ve tartıda doğruluğu gözetmek, 11- Zan üzerine hareket etmemek, 12- Böbürlenmemek (İsra, 17: 22-38).

İslam dini ahlak ilkelerinin ihlali durumunda gerek had cezaları⁵ gerekse tazir cezaları⁶ olmak üzere bir kısım yaptırımları öngörmektedir. Had cezaları; Bekâr birinin zina etmesi, birine iftira atma veya yalan söyleme, içki içme durumunda sopa vurma, evli kişinin zina etmesi durumunda recmetme yani taşlayarak öldürme, yine bekârın zina etmesi durumunda sürgün etme, hırsızlık etmede elini kesme, dinden çıkma durumunda öldürme veya malların müsaderesi, yol kesme ve yağmalama suçunda ise durumuna göre ölüm, öldürmek ve asmak, kesmek ve sürgün cezaları verilir. Tazir cezaları ise suçun ağırlığına göre genel olarak, öğütte bulunmak, tevbih (kınamak), tehdit, teşhir, vazifeden azil, amme haklarından mahrumiyet, müsadere, imha (yoketme), tazminat, sürgün ve uzaklaştırma, sopa ve hapis cezalarını kapsar (Bu cezalar hakkında ayrıntılı bilgi için *bk.* Şafak, 1977: 137- 199; Udeh, 1990: 211-269).

Yukarıda bahsi geçen dinlerin ahlak ilkelerinin temel hedefi insandır. Ahlaki anlayışın ilk izlerini tabu inancı etrafında ilkel kabile toplumlarında görmekteyiz. Çin dinlerinin kutsal metinlerinde her ne kadar ahiret anlayışının varlığı kabul edilse de ahlak ilkelerindeki temel hedefin ağırlıklı olarak toplumsal hayata yönelik olduğu görülür. Hint dinlerinde ahlak ilkeleri, insanlar üzerindeki yaptırım gücünü karma ve tenasüh anlayışıyla bulmaktadır. Bu anlayışta kişi bütün eylemlerinin karşılığını sonraki yaşamında bulmaktadır. O, ancak bastırılmaz arzu ve ihtiraslarından kurtulunca mokşa ve nirvanaya yani kurtuluşa ermektedir. İlahi dinlerde ise ahlak ilkeleri kişinin dünya ve ahiret hayatına yöneliktir. Kişinin işlediği günahlardan kurtulup Tanrıyla bütünleşmesi, dünyevi ve uhrevi hayatta kurtuluşa ermesi ise tövbe ile mümkündür. Tövbe insanı günden kurtarmakta ve kişinin Tanrıyla bozulmuş olan ilişkilerini yeniden onarmaktadır. Çünkü tövbe insanın günahkârlığını kabul ve itiraf etmeye götüren bir vasıttır. Tövbe eden insan, işlediği günahı tekrarlamamak üzere terk etmekte ve bağışlanmak amacıyla Tanrı'dan af dilemektedir. İşlediği günahı da değişik kefaret vasıtaları ve güzel amellerle gidermeye çalışmaktadır (Ayrıntılı bilgi için *bk.* Katar, 2003).

⁵ Şer'i suçlar için tespit edilmiş cezalardır. Had'de Allah'ın hakkı olarak tespit edilmiş cezalar veya cemiyet menfaati için tespit edilmiş cezalardır. Bu suçlar yedi kısımdır: 1- Zina 2- İftira 3- İçki içmek 4- Hırsızlık 5- Yol kesmek, yağmacılık 6- Dinden çıkmak 7- Devlet nizamına karşı gelmek (Ayrıntılı bilgi için *bk.* Şafak, 1977: 137-194; Udeh, 1990: 211-269).

⁶ Hakkında hadler konulmamış suçlar sebebiyle suçluyu cezalandırmaya tazir denilmektedir (Bu konuda ayrıntılı bilgi için *bk.* Şafak, 1977: 194-199; Udeh, 1990: 255-269).

Sonuç

Konargöçer bir yaşam tarzına sahip olan Aleviler, yaşanan siyasi, sosyal ve dinî olaylar neticesinde Çaldıran savaşıyla kısmen merkezi bölgelerden kendilerini soyutlayarak kırsal kesimlerde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu içe kapanma dönemiyle Aleviler, kendi sosyal yapıları içerisinde mevcut gelenek ve görenekleri çerçevesinde oluşturdukları düşkünlük kurumu, birlik ve beraberliklerini korumak ve devam ettirilmesinde önemli rol oynamıştır. Öyle ki düşkünlük kurumunun kural ve kaideleri hem toplumsal yapının korunmasını ve işleyişini hem de sahip oldukları gelenek-görenek ve inançlarının süreklilik kazanmasını sağlamıştır.

Düşkünlük anlayışı, Alevi toplumunda toplumsal birlik, beraberlik ve disiplini sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Üstlendiği bu görevi uzun yıllar boyunca başarıyla sağlayan düşkünlük, günümüzde eskiye nazaran işlevini yitirmiştir. Özellikle kentleşme sonucunda birbirinden kopmuş olan Alevi toplumlarında bu kurum yerini büyük ölçüde devletin sosyal kurumlarına bırakmıştır.

Alevilikteki düşkünlüğün uygulama şeklinde farklılık olsa da somut bir şekilde ilk yapısal olarak izlerini Hristiyanlıktaki suçlu görülen bir kişinin yetkili dinî şahsiyetler veya meclisler tarafından cemaatten çıkarılmasını gerektiren aforoz uygulamasında görmekteyiz. Yine Alevilikte görgü cemi adı altında yılda bir defa dede tarafından sorgulanma ve günahların affi söz konusudur. Bu anlayışı Hristiyanlıkta para karşılığı günahların affi olarak bilinen endüljans arasındaki benzerlik de dikkat çekicidir.

Aleviler, sosyal hayatlarının işlerliğini sağlamak amacıyla birtakım kurallar benimsemişlerdir. Bu kurallar, yazılı hukukun yanında İslam inancı ile geleneksel Türk kültürü bağlamında oluşturulan örfi hukuk kurallarıdır. Dolayısıyla Türk-İslam geleneği olan Anadolu Alevileri bu sayede kendi sosyal yapıları içerisinde mevcut gelenek ve görenekleri çerçevesinde oluşturdukları düşkünlük anlayışıyla, birlik ve beraberliklerini korumak ve devam ettirilmesinde önemli rol oynamıştır. Düşkünlük, dünya hayatına yönelik ahlaki kuralları kapsar. Her ne kadar kutsal değerlere saygısızlık düşkünlük suçu kabul edilse de, buradaki temel gaye Tanrı'nın kul hakkı hariç bütün günahları affedebileceği düşüncesiyle bu günahların muhasebesini dünyada yapmak hedeflenir. Bu kul haklarının temini sağlandıktan sonra bu ceza ortadan kalkmaktadır. Bir nevi toplumsal tecridi anımsatan bu uygulamanın birçok örneğini dünya dinlerinde de o dinin tabiatına uygun farklı şekillerde uygulandığı görülmektedir.

Neticede insanları düşkünlüğe sürükleyen davranış motiflerinin hemen hemen tamamı ilahi dinlerde de var olduğu ve yasaklandığı görülür. Zira hem ilahi dinlerin hem de düşkünlük

uygulamasının hedefi insanları ahlaki ve dini normlar etrafında şekillendirip ideal insan ve ideal toplum hedefine ulaşmaktır.

Kaynaklar

- ACLUNÎ. (1998). *Keşfü'l-Hafâ*, Dar'ul-Kütüb'il-İlmiyye. C II, Beyrut.
- ADAM, B. (2000). Yahudilikte Din Kavramı ve Din Anlayışı. *Dinler Tarihi Araştırmaları II*. Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 129-134.
- ADIBELLİ, R. (2011). Dinlerdeki Kozmogonik ve Eskatolojik Anlatılar Bağlamında Ahlakı Anlamlandırmak. *Bilimname: Düşünce Platformu*, 2(21), 33-56.
- AYDIN, F. (2010). *Yahudilik*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- AYDIN, M. (1997). Mabed ve İbadet. *İslam Ansiklopedisi*, C XVII, 348-353.
- AYDIN, M. (2011). *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi (Tarih, İnanç ve İbadet)*. Samsun: Ensar Neşriyat.
- BAKIR, A. (2009). *Alevilikte Erkân ve Düşkünlük*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BARTHOLD, W. (2014). *İslam Medeniyeti Tarihi*. (Neşr. Fuat Köprülü). İstanbul: Alfa/Tarih Yayıncılık.
- COHEN, A. (1975). *Everyman's Talmud*. New York: Schocken Books.
- CONSTANCE, A. J. vd. (2007). *Encyclopedia of Hinduism* (ed. Constance A. Jones and James D. Ryan). New York: Facts On File.
- DE VAUX, R. (2003). *Yahudilik'te Aile*. (çev. Ahmet Güç). Bursa: Arasta Yayınları.
- DİNLER TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ, trs. İstanbul: Gelişim Yayınları.
- DRAPKIN, I. M. D. (1989). *Crime and Punishment in the Ancient World*. New Jersey: Prentice Hall.
- DVORNIK, F. (1990). *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatika'a*. (çev. Mehmet Aydın). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- EL-BEYRUNİ. (2012). Hintlilerde Dünyadan Kurtulmanın Keyfiyeti ve Yolu. (çev. Ali İhsan Yitik). *Sûfi Araştırmaları*, III(6), 101-114.
- EL-CAHİZ (1967). *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ELİADE, M. (1990). *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*. (çev. Mehmet Aydın). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERDEM, M. (1997). İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helal ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXVII(I), Ankara, 151-173.
- ERDEM, M. (1998). Geleneksel Türk Dini ve İslam. *Dini Araştırmalar*, I(II), 79-91.
- ESNOUL, A. M. (2005). Mokşa. *Encyclopedia of Religion*, (ed. Lindsay Jones), IX, United States: Macmillan Reference USA, 6115-6117.
- FIĞLALI, E. R. (2006). *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*. İzmir: İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları.
- GASPAK, A. (2017). *Malatya Alevilerinin Dini İnanç ve Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma (Arguvan Örneği)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- GO'MEZ, L. O. (2004). Nirvana. *Encyclopedia of Buddhism*. (ed. Robert E. Buswell, Jr., Editor in Chief). New York: Macmillan Reference USA, 600-605.
- GÖRKEM, İ. (2000). Baha Said Bey/ Türkiye'de Alevi- Bektaşî, Ahi ve Nusayrî Zümreleri. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GREEN, R. M. (2005). Morality and Religion. *The Encyclopedia of Religion*, IX, (ed. Lindsay Jones), Volume VIII. United States: Macmillan Reference USA.
- GÜNDÜZ, Ş. (2014). Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler. *Misyonerlik Trendleri ve Stratejileri*. (ed. Süleyman Turan), Ankara: STS Yayınları, 15-56.
- GÜNGÖR, H. (1988). Maniheizm. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1988, 5, 145-166.
- HACİB Y. H. (2008). *Kutadgu Bilig*. (çev. R. R. Arat). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- HARVEY, P. (2000). *An Introduction to Buddhist Ethics: Foundations, Values and Issues*. New York: Cambridge University Press.
- KAPLAN, D. (2010). *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KATAR, M. (2003). *Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve İslâmda Tövbe*. Ankara: Andaç Yayınları.
- KILIÇ, S. (2011). *İlahi Dinlerde Yiyecek ve İçecekler*. Ankara: Sarkaç Yayınları.
- KILIÇ, S. vd. (2016a). Geleneksel Alevilik: Haçova Örneği. *JASS*, sayı 53, s. 285-296.
- KILIÇ, S. vd. (2016b). Anadolu Kırsalında Yaşayan Alevilerde Doğumla İlgili İnanış Ve Uygulamalar (Haçova Örneği). *Turkish Studies*, 11(17), 431-446.
- KLOSTERMAIER, K. K. (2007). *A Survey of Hinduism*. New York: State University of New York Press.
- KORKMAZ, E. (1993). *Ansiklopedik Alevilik ve Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ant Yayınları.
- KÖYLÜ, M. (2012). *Dünya Dinlerinde Ahlak*. İstanbul: Dem Yayınları.
- KUR'AN-I KERİM. (2006). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KUTLU, S. (2008). *Alevilik ve Bektaşîlik Yazıları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- KUTSAL KİTAP. (2001). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- KUZGUN, Ş. (2017). *Dinler Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- KÜÇÜK, A. vd. (2011). *Türkistan'dan Türkiye'ye Alevilik- Bektaşîlik (Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- KÜÇÜK, A. vd. (2017). *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- LATOURETTE, K. S. (1975). *A History of Christianity*, I, London-New York.
- MAHONY, W. K. (2005). Karman: Hindu And Jain Concepts. *Encyclopedia of Religion*. (ed. Lindsay Jones), VIII. United States: Macmillan Reference USA, 5093-5097.
- NOYAN, B. (1976). Bektâşî ve Alevilerde Hukuk Düzeni (Düşkünlük). *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. Ankara.
- NOYAN, B. (2006). Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik. *C VII*, Ankara: Ardıç Yayınları.
- OCAK, A. Y. (2003). *Türkler, Türkiye ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- OCAK, A. Y. (2011). Alevilik ve Bektaşîlik Hakkındaki Son Yayınlar Üzerine (1990) Genel Bir Bakış ve Gerçekler. *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- OYMAK, İ. (2003). *Zerdüştlük*, Elazığ.
- ÖGEL, B. (1988). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara.
- ÖZ, G. (2011). Düşkünlük Kurumu ve Hıdır Abdal Sultan. *Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi*. Ankara, 705-718.
- ÖZBİLGİN, Z. (2011). Alevilikte Düşkünlük. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 60, Ankara, 411-414.
- ÖZDEN, H. (2002). *Kutadgu Bilig’de Ahlâk Kavramı ve Tıp Etiğine Katkısı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- POLAT, K. (2014). *Katolik Hristiyanlık’ta Aforoz*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- RABINOWITZ, A. H. (2007). Commandments, The 613, *Encyclopedia Judaica*. New York, V, 73- 85.
- REED, B. E. (2003). “Ethics”. *Encyclopedia of Buddhism*. (ed. Robert E. Buswell, Jr., Editor in Chief). New York: Macmillan Reference USA, 261-265.
- SEÇME KONUŞMALAR. (2003). (çev. Hakan Arslanbenzer). Ankara: Metropol Yayınları.
- SELÇUK, A. (2004). *Tahtacılar*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- SİNANOĞLU, A. (2008). *Türk Kültüründe Alevi-Bektaşî Olgusu*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- SMİTH, J. D. (2010). *Budizm Gizli Öğretisi*. İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları.
- ŞAFAK, A. (1977). *Mezheblerarası Mukâyeseli İslam Ceza Hukuku*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- ŞAHİN, M. S. (1998). Aforoz. *İslam Ansiklopedisi*. C I, İstanbul, 412-413.
- THE BABYLONIAN TALMUD, Trans. I. Epstein, London, 1936-1948.
- UDEH, A. (1990). *Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk II*, (Tercüme: Ali Şafak). Ankara: Rehber Yayıncılık.
- ÜNAL, A. (1998). *Yahudilik’te, Hristiyanlık’ta ve İslam’da Evlilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÜNAL, A. (2001). Hristiyanlık’ta Kadın ve Aile Anlayışına Genel Bir Bakış, *Dinler Tarihi Araştırmaları III (2000. Yılında Hristiyanlık Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, 09-10 Haziran 2001, Ankara.
- ÜZÜM, İ. (2013). *Alevilik*. İstanbul: İsam Yayınları.
- YADSIMAN, H. Ş. (2002). Yahudilikte Kadınlara İlgili Müspet Söylemler Bağlamında Bazı Tespitler, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 123-145.
- YAMAN, A. (2009). Alevilikte Toplumsal Kontrol Kurumu: Düşkünlük. *Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü*. (ed. Ahmet Yaşar Ocak). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 203-210.
- YAMAN, M. (2011). *Alevilik*. İstanbul: Demos Yayınları.
- YAMAN, M. (trs). *Alevilik ve Kızılbaşlığın Gizli Tarihi*. İstanbul: Kalipso Yayınları.
- YILDIRIM, A. (2010). Alevi Hukuku “Düşkünlük”. İstanbul: Doruk Yayınevi.
- YİTİK, A. İ. (2005). *Hint Dinleri*. İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları.
- YÜCE AKLIN ERDEMİ. (1985). (çev. Vedat Gülşen Üretürk). İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.